

HIKMATLAR TARKIBIDA XUSHMUOMALALILIK KONSEPTINING KO'RINISHLARI

Iskandarova Quyoshoy

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti.

quyoshoyiskandarova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20538804>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq hikmatlari tarkibida aks etgan xushmuomalalilik konseptining lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Xushmuomalalilik konseptining semantik tuzilishi, uning milliy-madaniy mazmuni hamda hikmatlarda ifodalanish usullari o'rganiladi. Tadqiqot davomida shirinso'zlik, hurmat-ehtirom, kamtarlik, mehr-oqibat va sabr-toqat kabi tushunchalarning xushmuomalalilik konseptining asosiy komponentlari ekanligi aniqlanadi. Hikmatlar xalqning ma'naviy qadriyatlari va kommunikativ madaniyatini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklar sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: xushmuomalalilik, konsept, lingvomadaniyat, hikmat, maqol, odob, hurmat, shirinso'zlik, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности концепта вежливости, отражённого в узбекских народных изречениях.

Исследуются семантическая структура концепта вежливости, его национально-культурное содержание и способы выражения в народных мудростях. Установлено, что доброжелательность, уважение, скромность, милосердие и терпение являются основными компонентами данного концепта.

Ключевые слова: вежливость, концепт, лингвокультурология, народная мудрость, пословица, уважение, культура общения.

Abstract. This article examines the linguocultural features of the concept of politeness reflected in Uzbek folk wisdom. The semantic structure, cultural content and linguistic representation of the concept are analyzed through proverbs and wise sayings. The study reveals that kindness, respect, modesty, compassion and patience constitute the core components of the politeness concept in Uzbek culture.

Keywords: politeness, concept, linguoculturology, proverb, folk wisdom, respect, communication culture.

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan lingvomadaniyatshunoslik zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu yo'nalishda konsept tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Konsept xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va milliy tafakkurini o'zida mujassamlashtirgan murakkab mental birlik sifatida talqin qilinadi.

O'zbek xalqining ma'naviy merosida xushmuomalalilik alohida ahamiyat kasb etadi. U insonning nutq madaniyati, odob-axloqi, boshqalarga bo'lgan hurmati va muloqot jarayonidagi xatti-harakatlarini ifodalovchi muhim tushunchadir. Mazkur konsept xalq maqollari, hikmatlar, aforizmlar va pand-nasihatlarida keng ifodalangan.

Hikmatlar xalq donishmandligining mahsuli bo'lib, ularda avlodlar tajribasi umumlashtirilgan holda aks etadi. Shu sababli hikmatlar tarkibidagi xushmuomalalilik konseptini o'rganish milliy madaniyat va tilning o'zaro bog'liqligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotda lingvomadaniy tahlil, semantik tahlil, konseptual tahlil hamda tavsifiy metodlardan foydalanildi. O'zbek xalq hikmatlari va maqollari tahlil obyekti sifatida tanlandi.

Tadqiqot jarayonida hikmatlar tarkibidagi xushmuomalalilik konseptiga oid semantik birliklar ajratilib, ularning milliy-madaniy mazmuni ochib berildi.

"Xushmuomalalilik" so'zi "xush" va "muomala" komponentlaridan tashkil topgan bo'lib, kishilar bilan yoqimli, samimiy va odobli munosabatda bo'lish ma'nolarini ifodalaydi. O'zbek tilining izohli lug'atida xushmuomalalilik odobli, muloyim va hurmatga asoslangan munosabat sifatida tavsiflanadi.

Lingvomadaniy nuqtayi nazardan xushmuomalalilik konsepti quyidagi semantik komponentlardan iborat:

- 1.shirinso'zlik;
- 2.hurmat-ehtirom;
- 3.kamtarlik;
- 4.mehribonlik;
- 5.sabr-toqat;
- 6.bag'rikenglik;
- 7.samimiylik.

Mazkur komponentlar xalq hikmatlarida turli obraz va ramzlar vositasida ifodalanadi.

Hikmatlarda shirinso'zlikning ifodalanishi. Xushmuomalalilik konseptining eng muhim komponentlaridan biri shirinso'zlikdir. O'zbek xalq hikmatlarida yaxshi so'zning kuchi alohida ta'kidlanadi. "Shirin so'z ilon inidan chiqarar."

Mazkur hikmatda shirin so'zning mojarolarni bartaraf etish, inson qalbini zabt etish imkoniyati obrazli tarzda tasvirlangan. Ilon salbiylik va xavf timsoli bo'lsa, shirin so'z ijobiy muloqot vositasi sifatida qarama-qarshi qo'yilgan.

"Yaxshi so'z – jon ozig'i."

Ushbu hikmat inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri yaxshi muomala ekanligini anglatadi. Shunday qilib, hikmatlarda shirinso'zlik insoniy fazilatlarining eng yuksak ko'rinishlaridan biri sifatida baholanadi.

O'zbek xalqining axloqiy qadriyatlar tizimida hurmat tushunchasi alohida o'rin tutadi.

"Odobning boshi – salom."

Ushbu hikmatda salomlashish madaniyati hurmatning boshlang'ich ifodasi sifatida talqin qilinadi. Salom berish orqali suhbatdoshga nisbatan ehtirom ko'rsatiladi.

"Kattaga hurmat, kichikka izzat."

Mazkur hikmat o'zbek xalqining ijtimoiy munosabatlar tizimida avlodlararo hurmat tamoyili ustuvor ekanligini ko'rsatadi. Hurmat va ehtirom konseptning markaziy yadrosini tashkil etib, xalq madaniyatining muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Kamtarlik va tavozening aks etishi Xushmuomalalilik konsepti tarkibida kamtarlik ham muhim ahamiyat kasb etadi. **"Kamtarlik kishini bezar."**

"Kamtar bo'lgan kam bo'lmas."

Mazkur hikmatlarda insonning o'zini tuta bilishi, manmanlikdan yiroq bo'lishi va boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi ulug'lanadi.

O'zbek madaniyatida kamtarlik nafaqat axloqiy fazilat, balki mukammal inson obrazining ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Mehr-oqibat va insonparvarlik. Hikmatlarda xushmuomalalilik mehr-muruvvat bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi.

"Yaxshilik qil, dengizga ot."

"Mehr ko'rgan mehr ulashar."

Mazkur hikmatlar insonning boshqalarga yaxshilik qilishga tayyorligi va samimiy munosabatini aks ettiradi. Mehribonlik xalq tafakkurida yuksak insoniy fazilat sifatida qadrlanadi.

Sabr-toqat va bosiqlikning ifodalanishi

Sabr-toqat ham xushmuomalalilikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

"Sabrning tagi sariq oltin."

"Bosiqning ishi bisyor."

Bu hikmatlar insonning hissiyotlarini boshqara olishi va muloqotda vazmin bo'lishining ahamiyatini ko'rsatadi. Natijalar va muhokama

Tahlillar natijasida o'zbek xalq hikmatlarida xushmuomalalilik konsepti ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega ekanligi aniqlandi. Konseptning asosiy yadrosini hurmat, shirinso'zlik va odob tashkil etsa, uning periferik qatlamlarini mehribonlik, sabr-toqat va kamtarlik kabi tushunchalar tashkil etadi.

Hikmatlarda mazkur konsept xalqning milliy mentaliteti, axloqiy qarashlari va kommunikativ madaniyati bilan uzviy bog'liq holda ifodalanadi. Bu esa xushmuomalalilikning nafaqat lingvistik, balki madaniy hodisa ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa

O'zbek xalq hikmatlari tarkibida xushmuomalalilik konsepti xalqning ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Hikmatlarda konseptning shirinso'zlik, hurmat-ehtirom, kamtarlik, mehr-oqibat va sabr-toqat kabi tarkibiy qismlari yaqqol ifodalangan. Ushbu birliklar o'zbek xalqining milliy tafakkuri, kommunikativ madaniyati va ma'naviy merosini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
2. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
3. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2016.
4. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2004.
5. Vorkachev S.G. Lingvokulturologiya va konsept nazariyasi. – Moskva, 2001.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.